

© Пішак В.П., Топоров Г.М., Ахтемійчук Ю.Т.

УДК 611 (091)

"ПРИКЛАДНАЯ АНАТОМИЯ ЧЕЛОВЕКА С РИСУНКАМИ (АНАТОМИЯ ОПИСАТЕЛЬНАЯ, ФИЗИОЛОГИЧЕСКАЯ И ХИРУРГИЧЕСКАЯ): АНАТОМИЧЕСКОЕ РУКОВОДСТВО И АТЛАС" – УТВЕРЖДЕННЯ М.І.ПИРОГОВИМ КЛІНІЧНОЇ АНАТОМІЇ У ПРАКТИЦІ ЛІКАРЯ-ХІРУРГА (до 125-річчя від дня смерті М.І.Пирогова)

В.П.Пішак, Г.М.Топоров¹, Ю.Т.Ахтемійчук

Буковинський державний медичний університет (м. Чернівці), Харківська державна медична академія післядипломної освіти¹

"Ми переконуємося в необхідності того практичного правила перев'язування артерій, на яке я особливо звернув увагу хірургів: під час оголення артеріальних стовбурів керуватися білими смужками фасції, що означають міжм'язові простори, і проникати в артеріальну піхву розсіканням найширшої частини її, утвореної роздвоєнням задньої стінки найближчого м'язового мішка"

М.І.Пирогов

Утверджуючи клінічну анатомію в навчальному процесі вищих медичних закладів освіти, варто детальніше розібратися, як думав про це М.І.Пирогов і як йому ще в ХІХ столітті потрібно було визначатися з цим напрямком у морфології, вирішуючи проблеми прикладної анатомії. Починаючи з 1843 року, видатний анатом-хірург видає окремими випусками "Повний курс прикладної анатомії людського тіла". У передмові до першого випуску "Прикладної анатомії" М.І.Пирогов наголошує, що "... створюючи свої зошити з малюнками і текстом під час розтинів трупів, я мав за мету показати практичним лікарям, що патологічна анатомія нині є такою наукою, яка становить обширне поле діяльності, відкриттів і вельми цінних рекомендацій практичному лікареві, де він і може показати всю свою ерудицію і передбачливість, розумне і раціональне застосування своїх знань, оскільки саме в цей час кращі уми Європи спрямовували свої думки якраз на з'ясування природи хвороб і патологічних станів, справедливо

вважаючи це єдиним шляхом точної діагностики та правильного лікування".

Перший випуск "Прикладної анатомії" був дуже схожий на видану М.І.Пироговим уже тричі на той час працю "Хирургическая анатомия артериальных стволов и фасций". Виконані М.І.Пироговим таблиці повторювали до певної міри найважливіші топографо-анатомічні деталі ділянок ший, кінцівок, але ідея автора була ширшою. У першому випуску М.І.Пирогов зазначає: "Завдяки правильному відтворенню ділянок необхідно дати лікарям справжнє уявлення про їх анатомію стосовно постійної практичної роботи хірурга". Всі малюнки і підписи до них М.І.Пирогов робив сам – це було найважливішим. Нову працю "Повний курс прикладної анатомії" він розділив на три частини: фізіологічну анатомію, хірургічну анатомію і патологічну анатомію.

У 1843 році з 9 запланованих випусків вийшли 5, на які в медичній літературі з'явилися позитивні відгуки. Провідний журнал міністерства освіти Росії вказував, що "...новий

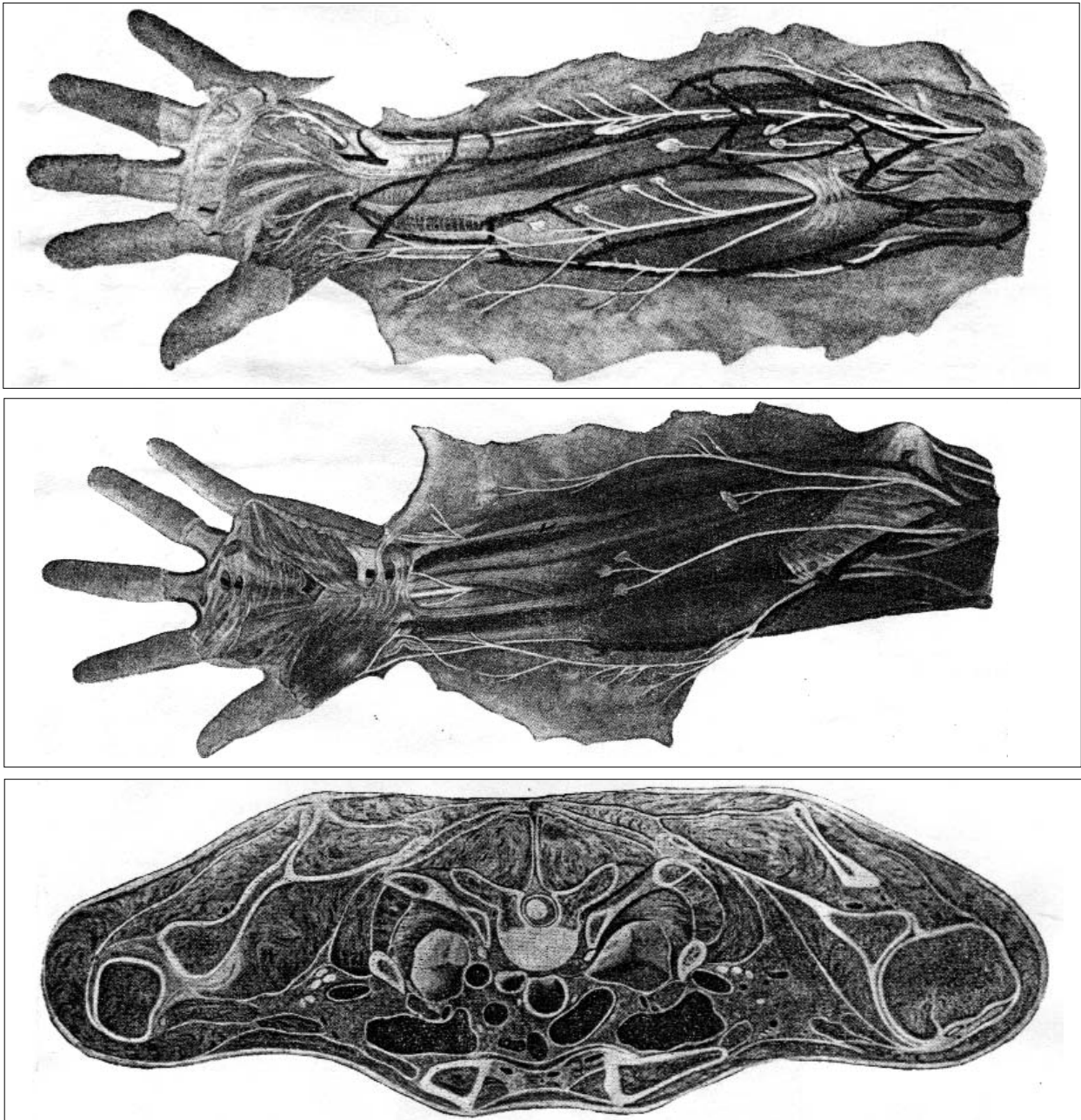

Рис. Таблиці з атласу М.І.Пирогова "Прикладная анатомия человека с рисунками (анатомия описательная, физиологическая и хирургическая)" (1844).

твір хірурга Пирогова являє собою найвеличніше явище в російській медичній літературі і це результат тривалих творчих пошуків автора, який уже прославився новими оперативними втручаннями та їх анатомо-топографічним обґрунтуванням". Часопис особливо відмічав, що виконані автором малюнки нового видання Пирогова досить точні і дуже корисні для практичного хірурга.

Третя частина "Прикладної анатомії" – таблиці з патологічної анатомії – вважається особ-

ливо цінною, бо досі нічого подібного в медичній вітчизняній та світовій літературі не було. У розділ патологічної анатомії М.І.Пирогов включив малюнки, виконані спеціально для практичного лікаря. При цьому він наголошував: "Малюнки мають допомогти практичному лікарю розібратися при патологоанатомічному розтині, бо лікарі мало обізнані про хворобливий стан органів, зміни звичайного анатомо-топографічного розміщення, викликаного тією чи іншою патологією; користуючись тільки описом, вони

завше знаходяться в дуже невідповідному становищі при визначенні того чи іншого патологічного процесу, тому точний малюнок патологічного стану з добрим текстом є надзвичайно важливим посібником практичного лікаря".

Практичні лікарі чекали від М.І.Пирогова подібного посібника. У медико-хірургічній академії (Петербург) впродовж 15 років (1841-1856) він очолював кафедру шпитальної хірургії, хірургічної та патологічної анатомії, які базувалися в одному з найбільших шпиталів не тільки Росії, але й Західної Європи, тому лікарі вірили, що тільки М.І.Пирогов може створити для них необхідний посібник, побудований на прикладній анатомії. Після виходу в світ повної праці М.І.Пирогова "Прикладная анатомия человека с рисунками (анатомия описательная, физиологическая и хирургическая)" з'являються численні відгуки в різноманітних журналах Росії.

Журнал "Библиотека для чтения" так відмітив вихід нового твору відомого хірурга: "Важко придумати похвалу, якої гідні виконання й видання Пироговим своєї праці, в анатомічній літературі немає нічого кращого за пироговські малюнки. Його спосіб препарування тіла, демонстрація в ньому судин свідчать про світлий погляд автора, про його геніальність". Журнал "Записки по части врачебных наук" опублікував статтю професора П.Дубовицького: "Виклад матеріалу М.І.Пироговим з прикладної анатомії значно полегшує додаток описової анатомії до практичної медицини, зокрема, до практичної роботи хірурга – а це дуже й дуже необхідно медицині". Автор статті робить досить сміливий висновок: "Мета "Повного курсу прикладної анатомії" в тому, щоб надати найповнішу допомогу всім галузям медицини". Стаття професора П.Дубовицького була саме тим важливим моментом, про який думав М.І.Пирогов – розповсюдити клінічну анатомію у фізіологію (клінічна фізіологія), у патологію (клінічна і хірургічна анатомія), обґрунтувати значення її для практичної діяльності лікаря, для постійного удосконалення ним своїх знань, щоб посібники, атласи з анатомії були настільними книгами в роботі. Журнал "Отечественные записки" писав: "За останніх 26 років топографічна анатомія стала самостійним розділом медичної освіти, необхідною частиною практичної медицини. М.І.Пирогов заповзвся сміливою і широкою метою – описати органи

кожної частини людського тіла, показати їх точні взаємовідношення і вказати на те, що можна використати з цього при вивченні хірургічних хвороб. Щоб досягнути своєї мети, автору необхідно було володіти багатим запасом відомостей з анатомії, фізіології та хірургії. Завдяки працям М.І.Пирогова топографічна анатомія збагатилася і новими відкриттями, деталями і поглядами, що зводилися переважно до виправлення помилок у попередніх працях з хірургічної анатомії та забезпечення глибшого стосунку анатомії до практичної медицини. Проте не варто думати, що подібний твір вченому написати досить легко – потрібні терпіння і велика праця, увага і точність у визначенні клінічних фактів, сумлінність при їх тлумаченні та обережність висновків про них. Всіма цими якостями й вирізняється праця М.І.Пирогова від попередніх робіт. Його дослідження засновані на численних пошуках як на трупі, так і на живому організмі, здоровому і хворому, з прихильною автору глибокою ерудицією".

В опублікованих випусках нової анатомічної праці М.І.Пирогов наводить оригінальні нові дані про судини і фасції. Особливо багато нового наводиться по топографії і розташуванню долонної фасції. Автор зазначає, що долонна фасція прикріплюється до країв долонної поверхні фаланг і окістя разом з нею утворює на пальцях щільні фіброзні канали для сухожилків м'язів-згиначів, вистелених зсередини пристінковим листком синовіальної піхви і розташованих від голівок п'ясткових кісток до основи кінцевих фаланг. Сполучнотканинні пучки долонної фасції, які беруть участь в утворенні фіброзних каналів, розподіляються нерівномірно і утворюють, за Пироговим, ущільнення у вигляді зв'язок, які утримують сухожилки на місцях згинання кисті. В описах М.І.Пирогова даються рекомендації з оперативних втручань на кисті з приводу запальних процесів та їх віддалених наслідків, що обґрунтовано фізіологічними спостереженнями. Журнал "Отечественные записки" закінчує: "З великим задоволенням прочитає цю працю і вчений, який стежить за успіхами анатомії, а практичний лікар віднайде в ній правильне і вартісне для себе те, в чому відмовляє йому власний досвід".

У 1844 році праця М.І.Пирогова на засіданні Російської академії наук рекомендована на здобуття Демидівської премії. У її висновку сказано: "Кожен практикуючий лікар, який лю-

бить науку, позитивно оцінить малюнки в атласі М.І.Пирогова і віднайде їм належне місце у своїй роботі, при лікуванні недуг людського тіла, під час операцій".

Подання М.І.Пироговим своєї праці на конкурс в Академію наук збіглося в часі з відставкою відомого анатома І.В.Буяльського і він пише рапорт начальнику медико-хірургічної академії про необхідність створення анатомічного інституту при медико-хірургічній академії, де б "...слухачі академії і лікарі-хірурги проходили передпідготовку з хірургії і могли б практично осягати предмет, проводити фізіологічні експерименти і спостерігати за оперованими тваринами". Керівництво інститутом М.І.Пирогов просив доручити йому. І.В.Буяльський був противником створення подібного інституту, бо, мовляв, у Західній Європі подібних закладів не було в жодному з університетів. Ще раніше в листах до керівництва медико-хірургічної академії М.І.Пирогов стверджував, що організація анатомічного інституту сприятиме поліпшенню навчального процесу і рекомендував запровадити для слухачів усіх курсів та прикомандированих для перепідготовки лікарів методичні вправи з анатомічних розтинів та дослідів, що забезпечило б здійснення панівного тоді напрямку – поєднання практичної медицини з анатомією та фізіологією. Було розроблено Положення про анатомічний інститут, охарактеризоване керівництвом академії як "...особлива структурна навчально-наукова одиниця для поліпшення і розширення викладання анатомії, для максимального підсилення практичних занять з пред-

мету, що становить основу для кожного практичного лікаря, а тим паче для хірурга".

Незабаром Академія наук Росії ухвалила висновок про працю М.І.Пирогова "Прикладная анатомия человека с рисунками (анатомия описательная, физиологическая и хирургическая)", яку рецензували К.М.Бер і Ф.Ф.Брандт. У рецензії, зокрема, йшлося: "З усіх поданих на Демидівський конкурс творів праці М.І.Пирогова належить одне з найпочесніших місць. Для освіти лікаря вимагається регулярно вивчення анатомії, наявність анатомічних зображень". Рецензенти також зауважили, що в Європі є колекції зображень людського тіла Лодера, Коледане, Жюля Клоке, проте нова праця М.І.Пирогова оригінальна і заслуга його полягає в тому, що ним вибраний новий метод зображення з неперевершеною ретельністю та мистецтвом. Праця М.І.Пирогова зі всіма його препаратами не має собі рівних. Академія наук Росії, порушивши статутні норми (премія ім. П.Н.Демидова може присуджуватися вченому тільки один раз), вдруге присудила М.І.Пирогову Демидівську премію за його "геніальне творіння".

Наведений матеріал ставить за мету повернути увагу медичної спільноти до факту перебудови вищої медичної освіти в Україні без врахування національних традицій та надбань. Ліквідація кафедр з прикладного вивчення анатомії людини, чим загрожує Болонська система освіти, є наслідком прямого копіювання допироговських канонів, з чим успішно боровся все життя наш славний співвітчизник Пирогов Микола Іванович.

Література

1. Бурях М.П., Міхалін М.О., Логвінова Ж.І. та ін. Про подальше вдосконалення викладання клінічної анатомії // *Клін. анат. та опер. хірургія*. – 2005. – Т. 4, № 1. – С. 107-109.
2. Бурях М.П. Больше решительных действий (письмо в редакцию) // *Клін. анат. та опер. хірургія*. – 2005. – Т. 4, № 1. – С. 114.
3. *Визначні імена у світовій медицині / За ред. О.А.Грандо*. – К.: РВА "Тріумф", 2001. – 320 с.
4. Горбатюк Д.Л., Марей М.О., Добряк Є.Д. та ін. Стратегія клінічної анатомії, оперативної хірургії та топографо-анатомічної діагностики на етапах підготовки та удосконалення лікарів // *Клін. анат. та опер. хірургія*. – 2005. – Т. 4, № 1. – С. 104-106.
5. Ерюхин І.А. Николай Иванович Пирогов и современное научное мировоззрение в медицине // *Вестн. хирургии*. – 1997. – Т. 156, № 3. – С. 9-14.
6. Кульчицький К.І. Микола Пирогов: дивовижний сюжет життя (до 185-річчя з дня народження) // *Вісн. морфології*. – 1995. – № 1. – С. 46-47.
7. Мирский М.Б. Научная школа Н.И.Пирогова // *Вісн. морфології*. – 2004. – Т. 10, № 1. – С. 17-18.
8. Скрипніков М.С., Проніна О.М., Луценко Н.М. Значення праць М.І.Пирогова для розвитку топографічної анатомії та оперативної хірургії // *Вісн. морфології*. – 2004. – Т. 10, № 1. – С. 23-24.
9. Сперанский В.С. Тартуский (дерптский, юрьевский) университет как связующее звено западно-европейской и российской анатомии // *Морфол.* – 2003. – Т. 124, № 6. – С. 94-96.
10. Степанов В.Я. Геніальність і раціональність діяльності М.І.Пирогова // *Вісн. морфології*. – 2004. – Т. 10, № 1. – С. 24-27.